
Filosofie informace

Metateoretická analýza pojmu informace
a hlavních paradigmat informační vědy

Jiří Stodola

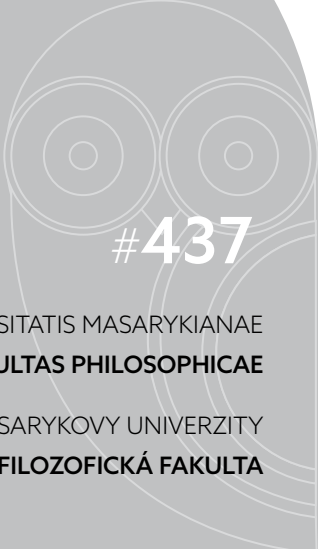

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#437

#437

OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE
FACULTAS PHILOSOPHICAE

SPISY MASARYKOVY UNIVERZITY
FILOZOFICKÁ FAKULTA

muni
PRESS

Filosofie informace –

metateoretická analýza pojmu informace
a hlavních paradigmat informační vědy

Jiří Stodola

#437

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

BRNO 2015

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Stodola, Jiří

Filosofie informace – metateoretická analýza pojmu informace a hlavních paradigmat informační vědy / Jiří Stodola. – Vydání první. – Brno : Masarykova univerzita, 2015. – 192 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; sv. 437)
ISBN 978-80-210-8011-9

001.102 * [001.5+168]-024.82 * 001.11:001.102 * 165 * 11 * 316.77-027.21 * 001.1:165

- informace
- metateorie
- filozofie informace
- teorie poznání
- metafyzika
- informační věda
- paradigma vědy
- monografie

316.77 - Informační věda [12]

Recenzovali prof. PhDr. Dušan Katuščák, PhD.
doc. PhDr. Ján Rybár, PhD.
doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D.

Děkuji paní profesorce Jele Steinerové za podporu a cenné připomínky k textu.

© 2015 Jiří Stodola

© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8248-9 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-8011-9 (brožovaná vazba)

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8011-2015

Obsah

Předmluva	11
1 Metateorie a teorie	12
2 Proč filosofie informace?	13
3 Filosofie a speciální věda	14
3.1 Speciální věda proti filosofii	14
3.2 Filosofie proti speciální vědě	15
3.3 Vztah filosofie a speciální vědy	15
4 Předmět práce	18
5 Struktura práce	20
6 Cíl	20
7 Metodologie a metody	21
8 Terminologická poznámka	22
8.1 Slovník pojmů z oblasti filosofie informace a informační vědy	22
8.2 Slovník pojmů aristotelsko-tomistické filosofie	23
I. část – epistemologie	27
1 Úvod	29
2 Informace a epistemologie	30
2.1 Informace a podstata poznání	31
2.1.1 <i>Objekt a subjekt</i>	32
2.2 Informace a struktura poznání	33
2.2.1 <i>Epistemologické školy</i>	34
2.2.2 <i>Individualismus vs. kolektivismus</i>	34
2.3 Epistemologie a informace	35
2.4 Závěr	36
3 Informace v pojetí jednotlivých epistemologických škol	37
3.1 Racionalismus	37
3.2 Historismus a sociální konstruktivismus	39
3.3 Empirismus	40
3.4 Pragmatismus	41
3.5 Realismus	42
3.6 Doménová analýza	44
3.7 Závěr	45
4 Definice a klasifikace pojmu informace u vybraných autorů: analýza diskursu	47
4.1 Empirismus a racionalismus (logický pozitivismus): Luciano Floridi	50
4.2 Pragmatismus a sociální konstruktivismus: Joseph Goguen	54
4.3 Realismus: Robert Losee	56
4.4 Závěr	60
5 Pracovní definice informace	61
5.1 Metoda	61
5.1.1 <i>Nutné a postačující podmínky</i>	62

5.2	Pracovní definice informace	63
5.3	Objektivní informace	65
5.3.1	<i>Informace jsou data</i>	65
5.3.2	<i>Data jsou správně uspořádaná</i>	66
5.3.3	<i>Data jsou o něčem – jsou smysluplná</i>	67
5.3.4	<i>Data jsou pravdivá</i>	68
5.4	Subjektivní informace.....	69
5.4.1	<i>Data přinášejí nový poznatek</i>	69
5.4.2	<i>Data jsou relevantní</i>	69
5.4.3	<i>Data jsou použitelná</i>	70
5.5	Závěr	71
6	Závěr.....	72
II.	část – metafyzika	73
1	Úvod	75
2	Rozsah pojmu informace	76
2.1	Rozsah pojmu.....	76
2.2	Definice informace	77
2.3	Konceptuální analýza.....	79
2.4	Pojem informace a informační věda	83
2.5	Závěr	85
3	Informace jako univokální, ekvivokální a analogický pojem.....	87
3.1	Úvod.....	87
3.2	Termín a pojem.....	88
3.3	Co je univokace, ekvivokace a analogie?.....	90
3.4	Je informace termín ekvivokální?	95
3.5	Je informace pojem univokální?	96
3.6	Proč je informace pojem analogický?.....	100
3.7	Závěr	101
4	Informace jako univokální, ekvivokální a analogický pojem: analýza diskursu ...	102
4.1	Informace jako univokální pojem: Zbigniew J. Gackowski	102
4.2	Informace jako ekvivokální pojem: Josef Šmajš.....	106
4.3	Informace jako analogický pojem: Marcia J. Batesová.....	110
4.4	Závěr	113
5	Metafyzická definice a klasifikace informace.....	114
5.1	Úvod.....	114
5.2	Definice a klasifikace	114
5.3	Substanciální a akcidentální změna jako informační proces	118
5.4	Vnitřní strukturní informace substanciální	119
5.5	Vnitřní strukturní informace akcidentální.....	120
5.6	Sémantická (epigenetická) informace (akcidentální)	121
5.7	Vnější strukturní informace sociokulturní.....	123
5.8	Závěr	124
6	Závěr.....	125

III. část – informační věda	131
1 Úvod	133
2 Předmět informační vědy a vzdělávání informační pracovníků a vědců	134
2.1 Co je věda?	135
2.2 Klasifikace věd	136
2.3 Předmět informační vědy	139
2.4 Model komunikace a informační systém	140
2.5 Model komunikace a předmět informační vědy	142
2.6 Vzdělávání informačních pracovníků a vědců	146
2.7 Závěr	148
3 Tři základní paradigmaty informační vědy	150
3.1 Paradigmatické obraty	150
3.2 Současné pojetí jednotlivých paradigmat	152
3.2.1 <i>Objektové paradigma</i>	152
3.2.2 <i>Kognitivní paradigma</i>	153
3.2.3 <i>Sociálně-doménové paradigma</i>	155
3.3 Srovnání paradigmat	157
3.4 Závěr	159
4 Realistický model domény	161
4.1 Jednotlivá paradigmaty a model domény	162
4.2 Subjekt	163
4.3 Objekt	164
4.4 Komunikace	164
4.5 Model domény	165
4.6 Doména, informační systém a uživatel	169
4.7 Závěr	170
5 Závěr	172
Epilog	173
Summary	176
Literatura	177

motto

Est autem duplex immutatio, una naturalis, et alia spiritualis. Naturalis quidem, secundum quod forma immutantis recipitur in immutato secundum esse naturale, sicut calor in calefacto. Spiritualis autem, secundum quod forma immutantis recipitur in immutato secundum esse spirituale; ut forma coloris in pupilla, quae non fit per hoc colorata. Ad operationem autem sensus requiritur immutatio spiritualis, per quam intentio formae sensibilis fiat in organo sensus. Aliquin si sola immutatio naturalis sufficeret ad sentiendum, omnia naturalia sentirent dum alterantur.

(St. Thomas Aquinatis, *Summa theol.* 1, 78, 3co)

Je pak dvojí změna: jedna je přirozená a druhá je duchovní. Přirozená změna spočívá v tom, že forma měnicího je přijímána měněným podle jejího přirozeného bytí, jako je teplo přijímáno tím, co je otepleno. Duchovní změna pak spočívá v tom, že forma měnicího je přijímána měněným podle duchovního bytí; jako formu barvy přijímá zřítelnice, která se tím nestane zbarvenou. Avšak k činnosti smyslu se vyžaduje změna duchovní, kterou se intence smysly postižitelné formy ocitne v orgánu smyslu. Jinak kdyby pouhá přirozená změna postačovala ke smyslovému vnímání, všechna přírodní tělesa by vnímala tehdy, když podstupují změnu.

(Sv. Tomáš Akvinský, *Summa theol.* 1, 78, 3co)

PŘEDMLUVA

Předmětem předkládané práce je metateoretická analýza pojmu informace a základních paradigmat informační vědy ve světle epistemologie a obecné metafyziky. Práce by se dala nejlépe zařadit do oblasti, pro kterou se v současnosti vžilo označení filosofie informace. Podle hlavního představitele této disciplíny, Luciana Floridiho, se filosofie informace zabývá jednak hledáním nejobecnějších odpovědí na otázky po povaze informace a s tímto pojmem spojených informačních věd, jednak snahou o využití metodologie vzniklé na půdě informačních věd pro řešení filosofickým problémů (Floridi, 2011d, s. 14). Jde tedy na jedné straně o metateoretická zkoumání informačních věd a jejich základních pojmů, na straně druhé o využití poznatků těchto disciplín pro potřeby filosofie, která řeší tradiční problémy jako „co je bytí“, „co je pravda“, „co je dobro“, „co je krása“, „kým je člověk“ a mnohé další. V naší práci preferujeme zejména první okruh problémů spojených s filosofií informace a ptáme se proto, co je to informace a jaká je povaha informačních věd, nicméně nevyhýbáme se ani oblasti druhé – snažíme se pojem informace uvést do vztahu s tradičními filosofickými disciplínami, jakými jsou epistemologie a metafyzika, a za účelem modelování problémů spojených s těmito disciplínami užíváme postupy, které se osvědčily v rámci informační věd. Naším záměrem není vycházet z filosofie informace, kterou buduje L. Floridi, ale spíše rozpracovat vlastní model této disciplíny založený především na kritickém realismu.

1 Metateorie a teorie

Metateoretický přístup práce (srov s. Bates, 2005a; Hjørland, 1998) je dán našim souhlasem s tradičním předpokladem metodologů vědy, podle kterého si věda nedává svůj předmět ani základní metodu (Anzenbacher, 1991, s. 22). Tento předpoklad je v současnosti podpořen objevy matematika Kurta Gödela, který formuloval tzv. věty o neúplnosti (srovnej s Kindler, 2012). Gödel dokázal, že není možné, aby formální systém byl schopen konsistentně hovořit sám o sobě, definice určitého systému není proveditelná v rámci systému samotného (tyto poznatky si troufáme extrapolovat všude tam, kde hovoříme o systémech, tedy souborech prvků a jejich vzájemných vztahů, a tedy i na vědu, protože každá vědecká disciplína je systémem poznatků). Systém je možné definovat až v rámci systému vyššího řádu – metasystému.¹

Pro informační vědce to možná zní překvapivě, ale předmět informační vědy není definován v rámci informační vědy, ale v rámci jiné disciplíny, a to disciplíny, která je obecnější než informační věda samotná (podmínky pro takový obor výborně splňuje právě filosofie informace). Informační vědci samozřejmě mohou namítnout, že informační vědu v rámci disciplíny bez problému definují. Tato námitka je pravdivá pouze z části. Informační vědci nepochybně svoji disciplínu definují, s čím se souhlasit nedá, je tvrzení, že tak činí v rámci této disciplíny. Domníváme se, že každý pokus definovat informační vědu, jakkoliv je pro tento obor nesmírně důležitý, není součástí informační vědy samotné; to však nikterak neznamená, že jej nemůže učinit člověk, který se v rámci disciplíny pohybuje.

Samozřejmě platí, že nelze postupovat v hierarchii vědních disciplín, které definují jiné vědní disciplíny, do nekonečna. Speciální věda je obvykle definována v rámci filosofie vědy, filosofie samotná však nemůže být definována jinak než opět filosofií, neboť obecnější obor, než je filosofie, neexistuje. Můžeme sice hovořit o filosofii, která se zabývá jsoucnem, bytím, pravdou apod., a metafilosofií, která zkoumá, co je filosofie, nicméně zde se jedná v podstatě o pouhá slova, protože filosofie (zejména metafyzika) nakolik zkoumá vše, co je, natolik zkoumá i sama sebe, neboť ona sama patří k tomu, co je. Klasičtí filosofové se pak shodují na tom, že nejvyšší metafyzický pojem, pojem jsoucná, je vlastně nedefinovatelný, ale pouze intuitivně srozumitelný a vyjádřitelný opisem. Proto se neprohřešujeme proti zásadám o hierarchii oborů, požadujeme-li, aby určitý filosofický postoj zkontrolo-

¹ Otázkou je, zda to platí i v případě tzv. měkkých systémů (Checkland, 2000), které nejsou chápány jako soubory fyzických entit, ale spíše jako lidská konstrukce problémové situace. Domníváme se, že v tomto případě platí totéž, co o lidské mysli, protože v tomto případě jde o produkt lidské mysli, lidská mysl je schopna sebedefinice, protože nemá povahu „tvrdého“ systému, tedy souboru prvků, ale je jednoduchá. Otázkou je, zda se z „měkkého“ systému formalizací nestává systém „tvrdý“. Záleží také na tom, zda vědu chápeme jako habitus mysli nebo jako systém poznatků (viz III. část, kap. 2.1)., v prvním případě jde patrně o „měkký“ systém, v druhém případě o systém „tvrdý“.

val svoji udržitelnost vztažením vlastních postulátů na sebe sama. Nic nám nebrání tvrdit, že prověření konsistence určité pozice je provedeno za pomoci metateorie, pokud jde o speciální vědy, a metafilosofie, pokud jde o filosofii – ve druhém případě však půjde spíše o rozdíl slovní.

Metateorií tedy rozumíme teorii, jejímž prostřednictvím zkoumáme systém a struktury určité teorie. To, co nás tedy vede k volbě metateoretického přístupu, je snaha o zkoumání a vyslovení předpokladů, o které se informační věda opírá a bez kterých neexistuje a které sama o sobě nezkoumá. Námitka může znít, že informační věda existuje a funguje i bez takového důkladného zkoumání a že informační vědci vedou kvalitní výzkum, i když se o metateoretické otázky nezajímají. To je jistě pravda, nicméně tato skutečnost neznamená, že by informační věda v tomto případě visela ve vzduchu a nestála na předpokladech, které leží mimo ni. Tyto předpoklady sice nejsou vždy vysloveny, nicméně vždy jsou přítomné a vždy jsou pomocí metateoretické analýzy rozpoznatelné. Jak například ukazuje Birger Hjørland a Hanne Albrechtsenová (1995), tradiční dokumentové paradigma je založeno na pozitivizmu, kognitivní paradigma na karteziánském racionalismu, doménovou analýzu se pokouší tito autoři formulovat jako přístup vycházející z metafyzického realismu. Pozitivizmus, racionalismus a realismus pak nejsou směry informační vědy (těmi jsou dokumentové, kognitivní a sociálně doménové paradigma), ale epistemologické přístupy. Právě explicitní metateoretická analýza východisek informační vědy může odhalit důvody neplodnosti určitých přístupů a posunout disciplínu dál, pokud se pokusí zdůvodnit východiska jiná.

2 Proč filosofie informace?

V rámci informační vědy existuje několik explicitních a několik implicitních metateoretických přístupů. Mezi metateoriemi, které jsou explicitně formulovány můžeme jmenovat vedle filosofie informace, spojené zejména se jménem Luciana Floridiho (Floridi, 2011d), také sociální epistemologii Jesse Shera (1970) a teorii vytváření významu Brendy Dervinové (Dervin, 2005). Vedle toho existují implicitní metateoretické přístupy stojící v pozadí základních paradigmat informační vědy. Pro dokumentové paradigma (Otlet, 1934; Briet, 2006) je takovým přístupem empirismus, pro kognitivní paradigma racionalismus (Belkin, 1990; Ingwersen, 1996) a pro paradigma sociální sociologie vědění (Hjørland a Albrechtsen, 1995). Marcia Batesová (Bates, 2005a) rozlišuje sice třináct metateoretických přístupů k informační vědě, domníváme se však, že uvedené členění je redukovatelné na šest přístupů, které zmiňujeme v kapitole věnované epistemologii.

Důvodem, proč jsme si vybrali právě filosofii informace je zejména širší jejího záběru. Zatímco sociální epistemologie je přístup, který se dotýká zejména institucionální stránky informační vědy (role paměťových a jiných institucí při získávání

poznatků), a teorie vytváření významu má vztah zejména k oblasti informačního chování, filosofie informace už proto, že je filosofií, umožňuje reflektovat komplexně všechny oblasti informační vědy.

3 Filosofie a speciální věda

Zdůrazňujeme-li důležitost metateoretického přístupu, staví nás to před otázku, čím může konkrétní metadisciplína, v našem případě filosofie informace, informační vědě být, zjednodušeně řečeno, jak závazná jsou pro informační vědu tvrzení, které daná metadisciplína o informační vědě vysloví. Jde o problém vztahu speciální vědy a filosofie, na který existují různé názory. Domníváme se, že aby bylo možné hovořit o oboustranně závazném vztahu, který se projevuje například tak, že se speciální věda a filosofie se vzájemně podmiňují podobně, jak to formuluje filosofie informace (filosofie informace je metateorie informačních věd a zároveň využívá metod rozvinutých v rámci informačních věd), je třeba, aby jak speciální věda, tak filosofie byly kvalitativně stejné druhy racionálního uchopení světa (tedy, aby bylo možno říci, že jak filosofie, tak např. fyzika, biologie, matematika či informační věda jsou vědy). Právě tento předpoklad je zpochybňován dvojím způsobem. Jednak je to pochybnost, která je zdánlivě z pozic speciální vědy vedena vůči filosofii, jednak pochybnost filosofie vůči racionalitě vědy.

3.1 Speciální věda proti filosofii

První je spojena zejména s pozitivizmem a s tzv. scientismem (srov s. Anzenbacher, 1991, s. 59-61; Bocheński, 2000, s. 96-97, 110). Pozitivisté říkají, že jedinou vědeckou metodou je empirie. Protože filosofie nedisponuje touto metodou, není vědou. Filosofii pozitivisté považují proto za pouhou služku vědy, která vědě slouží k třídění poznatků, nijak však nenapomáhá v získávání poznatků samotných. Metateoretická zkoumání pozitivismu nás však vedou ke zjištění, že problém pozitivistického přístupu spočívá v tom, že kritéria vědeckosti, která pozitivisté kladou, nijak nevyplývají ze zjištění empirických věd samotných – nejde tedy o vědecká zjištění; jinak řečeno: tvrzení, že jediná vědecká metoda je empirie, není výsledkem empirického zkoumání reality, jde o kritérium spekulativní, a podle pozitivistů tedy nevědecké. Pozitivistický názor tedy v souladu se sebou samým není názorem vědeckým, a proto v očích samotných pozitivistů by neměl mít žádnou váhu. Opustí-li jej proto, že nemá váhu, pak ovšem tak udělají jedině proto, že mu váhu připisují. Uznají-li naopak, že váhu má, pak by ovšem měli uznat i hodnotu filosofie, což ovšem právě ze zastávané pozice nemohou. Stručně řečeno: pozitivistický názor je rozporný, a tudíž není přijatelný (srov. Fuchs, 1995, s. 123-126).

3.2 Filosofie proti speciální vědě

Na druhé straně existuje útok vedený vůči vědě z filosofických pozic směrů, jako je existencialismus a postmodernismus (Fuchs, 1995, s. 143-144, 153-154). Existencialisté či postmodernisté říkají, že racionalita vědy je iluzí, která slouží k maskování skutečnosti, že věda je nástrojem moci, že funguje v podstatě spíše jako ideologie nebo náboženství a že je vlastně institucí stejně iracionální jako černá magie (Feyerabend, 2001). I tento pohled má potíže se svou konsistencí. Upírají-li postmodernističtí filosofové vědě schopnost přinášet poznatky o realitě, není sebemenšího důvodu, proč by si sami tuto schopnost měli přiznávat. Neexistuje totiž něco, co by mohlo zaručovat, že konkrétní filosofie je imunní vůči nadvládě iracionality, která podle ní samé působí ve vědě. Ba naopak, obtížnost filosofického předmětu či empiricky dokazatelná skutečnost, že mnozí filosofové sloužili a slouží zájmům konkrétních mocenských skupin, činí z filosofie obor, který se jeví ještě mnohem náchylnější k nadvládě iracionality než empirická věda.

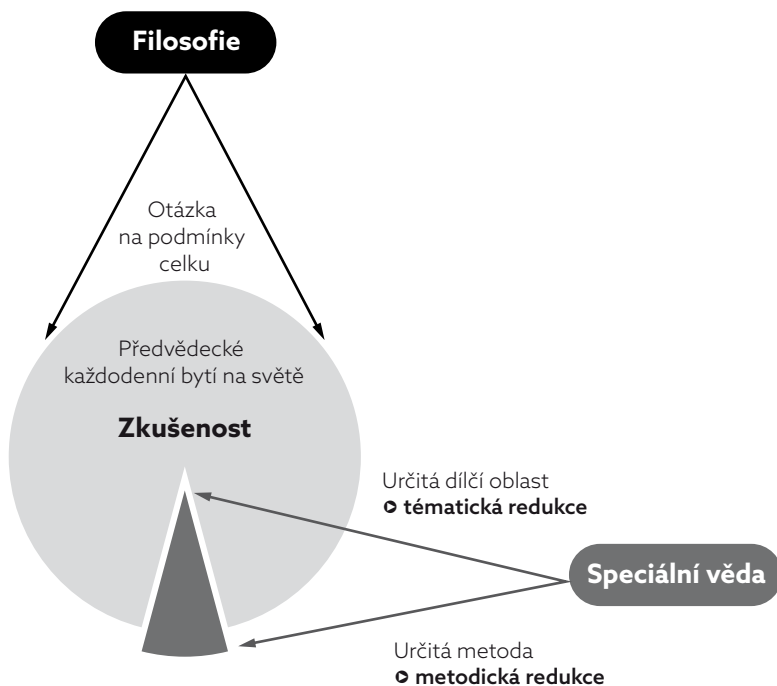
Mimochodem právě existencialistický a postmodernistický útok na vědu má poměrně snadno identifikovatelný iracionální motiv – u existencialistů je to zjevné znechucení ze zneužití výsledků vědy, u postmodernistů strach z absolutního. Ochota sloužit určitým ideologiím je u těchto filosofů také zjevná, pro příklad můžeme jmenovat angažovanost Jeana Paula Sartrea při obhajobě stalinismu (Johnson, 2002, s. 260-262), ale příkladů bychom mohli uvést mnohem více.

Stručně řečeno: existencialisté a postmodernisté tvrdí, že věda je iracionální, ale tento jejich myšlenkový výkon nemá právo být dispensován od sebevztažení (jak jsme viděli, filosofie se problému sebevztažení nemůže vyhnout) – jde tedy také o tvrzení, které není založeno na racionálním postupu, proto popírá důvod, proč by mělo být bráno vážně. Nemá-li být brána věda vážně, protože je iracionální, ani tvrzení o iracionalitě vědy nemá být bráno vážně, protože je vystaveno iracionálním vlivům přinejmenším stejně jako věda. Může-li být tvrzení o iracionalitě vědy samo racionální, není důvod, proč bychom racionalitu nemohli připsat i vědě. Existencialistická a postmodernistická negace vědy je tedy zjevně vnitřně rozporná.

3.3 Vztah filosofie a speciální vědy

Vidíme, že oba výše uvedené přístupy mají značné problémy se svou konsistencí. Je však možné načrtnout bezrozporné pojetí vztahu speciální vědy a filosofie, které by respektovalo specifika obou typů racionálního přístupu k realitě? Domníváme se, že poměrně zdařilé nabízí Arno Anzenbacher (1991, s. 21-26) ve svém úvodu do filosofie. Filosofie je věda (je vědou, pokud vědu definujeme klasicky jako jisté poznání z příčin), která má univerzální charakter, zajímá ji celek reality,

vychází ze zkušenosti, ze zkušenosti předvědecké (i když i vědecká zkušenost může být podrobena filosofické reflexi) a ptá se na její poslední podmínky a důvody. Naproti tomu speciální vědy (reálné i formální) jsou tematicky redukované (zajímá je jen určitá část reality) a metodicky abstraktní, tzn. postihují danou část reality tak, jak dovoluje jejich metoda (např. empirie).

Obrázek 1. Vztah filosofie a vědy podle Anzenbachera (1991, s. 25)

Oba typy věd mají svou autonomní oblast, ale komunikace mezi těmito oblastmi je možná. Filosofie může vést reflexi výsledků speciálních věd, speciální věda naopak implicitně či explicitně přijímá určité filosofické modely. Filosofie se například ptá, co je informace v tom nejobecnějším slova smyslu, ve smyslu, který překračuje hranice informačních věd; informační věda jako filosofické východisko přijímá metafyzický realismus pro tzv. doménovou analýzu apod.

S načrtnutým vztahem filosofie a speciální vědy souvisí ještě jedna důležitá otázka: zda jsou totiž tyto racionální přístupy ke zkoumání světa rovnocenné či zda mezi nimi existuje určitá hierarchie. Zabývali jsme se extrémními stanovisky, podle kterých existuje kvalitativní rozdíl mezi filosofií a vědou, a to takový, že buď

filosofie nebo věda je odsouvána do pozice naprostého outsidera. Museli jsme konstatovat, že tyto přístupy jsou rozporné, a tudíž neudržitelné. Přiklonili jsme se ke stanovisku, podle kterého má jak filosofie, tak speciální věda svoji autonomní oblast, tím jsme však neodmítli možnost určité hierarchické závislosti buď filosofie na vědě, nebo vědy na filosofii.

Závislost filosofie na vědě existuje v pojetí, kde filosofie tvoří syntézu poznatků speciálních věd – jakési nové poznání přináší tím, že dílčí poznatky vzájemně propojuje, má sice svoji autonomní oblast, která spočívá právě v propojování výsledků speciálních věd, nicméně je na vědě zcela závislá (Šmajš, 2001, s. 33-34). Druhý názor spočívá v přesvědčení, že filosofie pro svůj univerzální charakter tvoří nezbytný rámec, který určuje předmět a metody speciálních věd. Jakkoliv filosofie může být ovlivněna výsledky speciálních věd, v principu je na nich nezávislá; naopak speciální vědy jsou na filosofii bytostně závislé právě proto, že filosofie určuje jejich předmět a základní metodologii.

Podíváme-li se na pojetí vztahu filosofie a speciální vědy, které navrhuje Arno Anzenbacher, pak je zřejmé, že právě druhý přístup je třeba považovat za přijatelnější než přístup první. Ptá-li se filosofie po podmínkách celku, pak každá dílčí oblast, kterou se zabývá speciální věda je součástí tohoto celku. Dokazuje-li tedy filosofie určité zákonitosti,² které platí pro celek, je zřejmé, že musí platit i v oblasti, kterou se zabývá speciální věda. Speciální věda naopak pro svou tematickou redukovanost a metodologickou abstrakci může přinášet pouze poznatky platné výhradně v rámci určitého výseku reality a platné jen pro určitý úhel pohledu na tuto část skutečnosti.

Zaměřenost na celek reality pak předurčuje filosofii k tomu, aby byla schopna poskytovat poznatky apodiktické (tedy takové, které jsou naprosto jisté, u kterých můžeme říci, že zcela jistě neplatí teze opačná vůči tezi dokázané, a naopak, že vyvrácená teze vede k nutné platnosti teze opačné) (Vojtek, 1996, s. 7). Proč? Protože fakt, že se filosofie zabývá realitou jako celkem vede k tomu, že mezi tím, co uzná za pravdivé, a tím, co odmítne, existuje kontradiktorní vztah, podle kterého z pravdivosti jedné teze je možno usuzovat na nepravdivost opačné teze a naopak. Například hmotný svět je buď absolutní, nebo závislý, buď existuje Stvořitel světa nebo neexistuje. Třetí možnost není dána. Jednoduše: buď platí A nebo $\sim A$.

Zaměřenost speciální vědy na určitý výsek reality dostupný určité metodě naopak předurčuje speciální vědu k tomu, aby dospívala k poznatkům, u kterých můžeme mít pouze pravděpodobnostní jistotu, že platí či neplatí (Bocheński, 2000, s. 59-61).

² Jsme si vědomi toho, že od filosofie požadujeme schopnost, kterou se jí tróufá v dnešní době přiznat málokdo. Navzdory tomu, že dějiny filosofie obsahují směry, které mají mnohem blíže k umění než k vědě (iracionalismus, existencialismus, postmoderna), jsme přesvědčeni o tom, že filosofie, pokud se přísně drží racionálních prostředků, je schopna dosáhnout „jistého poznání z příčin“, tedy poznání vědeckého. To platí zejména pro školy středověké i soudobé scholastické filosofie, ale i pro filosofii analytickou.